

บทความพิเศษ

ปัจฉิมบท

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

(B)orders, viewed either as object or process, are born in motion, conduct motion and create motion. (Konrad 2015)

ใน *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum* นักปรัชญาการเมืองเยอรมันผู้มีชื่อเสียง คาร์ล ชมิทท์ (Carl Schmitt) ได้พยายามชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันยากจะแยกออกระหว่างรัฐชาติสมัยใหม่กับพรมแดน ในประวัติศาสตร์ของรัฐในโลกตะวันตกที่ฉีกตัวเองออกจากศาสนา เพื่อสถาปนาความเป็นรัฐฆราวาส (secularized state) ปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่รัฐสมัยใหม่ต้องเผชิญในกระบวนการแยกขาดจากกันระหว่างศาสนากับการเมือง คือ ความชอบธรรมในทางภววิทยา (ontological legitimacy) ของรัฐสมัยใหม่ ทั้งนี้เมื่อความหมายและอำนาจของอธิปไตย (sovereign power) ได้ถูกถ่ายโอนไปสู่ประชาชนแล้ว อย่างน้อยตามหลักการใหม่ที่ถือกำเนิดขึ้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งยวดที่รัฐสมัยใหม่จะต้องก่อร่างสร้างชุมชนทางการเมือง (political community) และระเบียบ (order) ขึ้นมาใหม่ เพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนชาติ สำหรับชมิทท์แล้ว กระบวนการอันหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งได้แก่ การสร้างเส้นแบ่งที่สามารถนำมาใช้ในการระบุผู้ที่เป็นพวกเดียวกัน (หรือการนับความเป็นคนในชาติ) และผู้ที่ไม่ใช่ (คนต่างชาติหรือศัตรู) อย่างเป็นทางการ ในแง่นี้ พรมแดน (border) ในฐานะที่เป็นเส้นขีดแบ่งประเภทหนึ่งจึงได้ถูกสร้างขึ้น และได้รับการทำนุบำรุงรักษา ในทำนองเดียวกับอุปกรณ์ในการสร้างเส้นแบ่งประเภทอื่นๆ อาทิ รั้ว การปิดล้อม เส้นขอบเขต กำแพง บ้าน ฯลฯ ซึ่งถูกใช้ในการจำแนกพื้นที่ประเภทต่างๆ ออกจากกัน ไม่ว่าจะเป็นทุ่งหญ้า เลี้ยงสัตว์ ป่า ที่เพาะปลูก ที่อยู่อาศัย ฯลฯ พรมแดนทำหน้าที่ในการสร้างระเบียบเชิงปทัสฐานทางการเมืองและกฎหมายลงบนแผ่นดิน (normative order of the earth) ที่แยกผู้ที่อยู่ภายในและผู้ที่อยู่ภายนอกออกจากกัน หรือที่ชมิทท์เรียกว่า “Nomos” (Schmitt 2001)

ตามทัศนะดังกล่าว พรมแดนจึงเป็นปฏิบัติการของรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีต้นกำเนิดของการกระทำแห่งความรุนแรง ทั้งนี้ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นมิใช่เป็นเพราะระเบียบที่ถูกสร้างขึ้น ในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในของชาติ/ชุมชนชาติ ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการผ่านพื้นที่ หากแต่เกิดจากการ “ตัดแบ่ง” ภูมิภาคของดินแดนและของชาติ ด้วยเส้นแบ่งที่เกิดขึ้นตามอำเภอใจ ซึ่งได้กลายมาเป็นจุดเริ่มต้นของการแบ่งกันพื้นที่ทางการเมือง

การสร้าง “ความปกติและระเบียบ” ผ่านการแยกความแตกต่างอย่างสัมผัสจับต้องได้ ที่ซึ่งพรมแดนทำหน้าที่สำคัญในการสร้างเส้นแบ่งแยกของความเป็นพวกเราหรือ “ภายใน” กับพวกเขา หรือ “ภายนอก” ออกจากกัน พร้อมๆ กันนั้น ก็ได้สถาปนาสภาวะยกเว้นขององค์อธิปัตย์ (sovereign exception) จำแนกโซนแห่งความปั่นป่วนแปลกแยก (zone of anomie) ที่มิได้เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ทางการเมืองและกฎหมายปกติของรัฐ พรมแดนในฐานะสิ่งที่สำแดงอำนาจของรัฐบาลอธิปัตย์ในการตัดสินใจกำหนดว่าอะไรคือสิ่งปกติ และอะไรคือสิ่งยกเว้น สะท้อนด้านแห่งปฏิบัติการของการแสดง (performativity) ของอำนาจรัฐ ที่ดำเนินไปอย่างย่อนแย้งระหว่างการตัดสินใจอย่างเป็นรูปธรรมขององค์อธิปัตย์ในการขีดเส้นแบ่งกับภาพแสดงแทนของสิ่งสมมติของระเบียบที่ถูกสร้างขึ้นโดยรัฐ และระหว่างการพัฒนาสถาปนาเสถียรภาพของความสัมพันธ์ระหว่าง “ภายใน” และ “ภายนอก” ของชุมชนชาติอันเป็นฐานสำคัญที่ค้ำจุนความชอบธรรมขององค์อธิปัตย์ กับความจริงที่ว่าฐานดังกล่าวมักถูกละเมิดและก้าวข้ามอยู่เสมอ (Gulli 2009) กระบวนการสถาปนาพรมแดนในฐานะสิ่งประดิษฐ์เพื่อการจัดจำแนกพื้นที่และพลเมืองขององค์อธิปัตย์ กลับกลายเป็นประสบการณ์ทั้งของรัฐและผู้คนที่ไม่เคยสงบหรือลงตัว (unsettling)

ในทัศนะของซมิทท์ ความเป็นการเมืองนั้นจะเกิดขึ้นได้ จำเป็นต้องถูกทำให้เป็นพื้นที่เสียก่อน เช่นเดียวกับที่พื้นที่เป็นสิ่งที่ไม้อาจแยกออกจากความเป็นการเมือง (Galli 2010) กรอบคิดของซมิทท์เรื่องพรมแดนในฐานะเส้นแบ่งที่ใช้ในการแยกมิตรและศัตรูของรัฐ และการดำรงอยู่ของอำนาจองค์อธิปัตย์ ได้รับการพัฒนาต่อมาจากนักคิดหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักปรัชญาการเมือง อาทิ จอร์จีโอ อะกัมเบน (Giorgio Agamben) กับมโนทัศน์ว่าด้วย “สภาวะยกเว้น” (state of exception) ที่ถูกนำมาศึกษาปริณทลที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่นอกรัฐอย่างแพร่หลาย อย่างไรก็ตาม ในบริบทที่การเมืองของการลากเส้นแบ่งขององค์อธิปัตย์ ทวีความซับซ้อนขึ้นจนกรอบคิดกว้างๆ ว่าด้วย “มิตร” และ “ศัตรู” หรือ “ภายใน” และ “ภายนอก” กลายเป็นสิ่งที่ยากที่จะพิจารณาได้โดยง่าย พรมแดนได้ถูกทำลายด้วยการเคลื่อนย้ายของผู้คนที่ทวีความเข้มข้นและมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปจากโลกในยุคอาณานิคมเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ไม่เพียงแต่ที่ธรรมชาติของพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในยุคโลกาภิวัตน์และสงครามต่อต้านการก่อการร้ายที่เกิดขึ้นในหลายทศวรรษ

ที่ผ่านมา หากแต่วิธีคิด การแสดง ตลอดจนเทคโนโลยีการจัดการพื้นที่และคนของรัฐ ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยยะสำคัญ จนนักประวัติศาสตร์การเมืองอิตาลีอย่างคาร์โล กัลลี (Carlo Galili) เห็นว่า ความเป็นการเมืองในปัจจุบัน มิได้ถือกำเนิดจากพื้นที่อีกต่อไป หากแต่เป็นเรื่องของการเคลื่อนย้าย อันเป็นข้อเสนอที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงร่วมสมัยในเชิงมโนทัศน์ที่มีต่อสถานะของ “พื้นที่” ในทางสังคมศาสตร์ ซึ่งได้ส่งผลสะท้อนต่อการวิเคราะห์พรมแดน โดยเคลื่อนความสนใจจากการเมืองของการจัดจำแนกที่ยึดโยงกับเส้นแบ่งหรือพื้นที่ มาสู่การกระทำของผู้คน ยังผลให้วิธีคิดที่มีต่อพรมแดน และพลวัตของพรมแดนมีความสลับซับซ้อนมากกว่าการเป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์ของความเป็นรัฐชาติ

ในแวดวงสังคมศาสตร์ งานศึกษาเรื่องพรมแดนในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ได้ดำเนินรอยตามกระแสของการหันเข้าสู่การเคลื่อนย้าย (mobility turn) ในการทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์อันอ่อนแอระหว่างพื้นที่และการเคลื่อนที่ในบริบทการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจและสังคมของโลกาภิวัตน์ แบบแผนการเคลื่อนย้ายใหม่ๆ ของผู้คนในระดับภูมิภาคและระดับโลกที่ทำลายเส้นแบ่งพรมแดนทางการเมือง ตลอดจนการก่อตัวของขบวนการรากฐานนิยมทั่วโลก ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการโต้ตอบและต่อต้านขบวนการดังกล่าวของรัฐชาติ ก่อให้เกิดการขีดเส้นแบ่งใหม่ๆ ทางพรมแดน และเทคโนโลยีการตรวจตราควบคุมชนิดใหม่ ที่พัฒนาขึ้นทั้งในโลกตะวันตกและภูมิภาคต่างๆ ในบริบทดังกล่าว วิธีคิดใหม่ๆ จึงได้ถูกพัฒนาขึ้นในแวดวงพรมแดนศึกษาเพื่อเป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจความสลับซับซ้อนและความอ่อนแอของพรมแดน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาพรมแดนจากประสบการณ์เชิงพรมแดนที่อุบัติขึ้นใหม่ตลอดเวลาจากพลวัตของพรมแดน (Parker and Vaughan-Williams et al 2009; Parker and Vaughan-Williams 2014) การพิจารณาพรมแดนในฐานะรอยต่อหรือรอยแผลเย็บ (suture) ที่ซึ่งการสร้างเส้นแบ่งขององค์อธิปัตย์ระหว่างภายในและภายนอก ไม่เพียงแต่ไม่เคยเนิ่นสนิท หากแต่ปรากฏร่องรอยแห่งรอยแผลอันเกิดขึ้นจากความตึงเครียด ความกระวนกระวาย การบังคับพลัดถิ่น หรือการถูกทอดทิ้งไว้อยู่เสมอ ทั้งนี้ ภายใต้กระบวนการสร้างพรมแดนแห่งการแบ่งแยกดังกล่าว ยังได้รวมการผนึกเอาความหมายและรหัสหมายของพรมแดนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการนิยามตัวตนโดยผู้คนที่ใช้ชีวิตข้ามพรมแดนอีกด้วย (Salter 2013) พรมแดนได้ถูกนิยามความ

หมายในบริบทของการเคลื่อนที่ (border in motion) หรือพื้นที่แห่งปฏิสัมพันธ์และการเคลื่อนไหว (Konrad 2015) ตลอดจนการหันมาให้ความสนใจต่อผู้กระทำกร (actors) วิธีวิทยาของการศึกษาพรมแดน ตลอดจนจริยธรรมของการศึกษาพรมแดน (O’Leary, Deeds, and Whiteford 2013) ทั้งหมดนี้ ได้เปลี่ยนตำแหน่งที่ตั้งของพรมแดนและพรมแดนศึกษา จากการเมืองขององค์อธิปัตย์ มาสู่การเมืองของปฏิบัติการ (practice) ที่ให้ความสำคัญกับอำนาจของการแสดง/การแสดงออก ระหว่างพรมแดนและตัวละครหลากหลายประเภท ซึ่งหนึ่งในตัวละครดังกล่าวได้รวมถึงผู้ทำงานศึกษาวิจัยและประสบการณ์การข้ามพรมแดนหลายประเภทของผู้ศึกษาเอง อันเป็นประเด็นที่ไม่ค่อยได้ถูกพูดถึงนักในงานศึกษาด้านชายแดน

วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ฉบับ “พรมแดนของวิธีวิทยา / วิธีวิทยาที่พรมแดน” ซึ่งรวบรวมบทความจากหลากหลายมุมมองและหลายประสบการณ์การทำงานภาคสนามทั้งในเขตพรมแดน และพื้นที่หมู่บ้านของไทย ลาว และพม่า ได้ร่วมในกระแสแห่งการย้อนพิจารณาความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์หลายระนาบระหว่างพรมแดนกับการเคลื่อนย้าย และระหว่างจริยธรรมกับความรู้ จากหลากหลายแ่งคิด ทั้งนี้ การให้ความสำคัญกับจุดตัดระหว่างการเคลื่อนย้ายและการสะท้อนย้อนคิดเรื่องตัวตน จริยธรรม และอำนาจ ผ่านประสบการณ์งานภาคสนาม อันเป็นระนาบเชิงจุลภาค ได้ช่วยทำให้การพิจารณาพรมแดนเกิดขึ้นอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น และชวนให้ตั้งคำถามต่อพรมแดนในบริบทที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น นับตั้งแต่โจทย์พื้นฐานว่าด้วยหน่วยของประสบการณ์ อาทิ อะไรคือ “พรมแดน” ที่ผู้วิจัยแต่ละคนกำลังข้ามอยู่? “พรมแดน” เหล่านั้น ทำหน้าที่เหมือน ต่าง ตลอดจนปฏิสัมพันธ์อย่างไรกับ “พรมแดน” ที่ผู้คนในสังคมที่ผู้วิจัยแต่ละท่านกำลังศึกษาใช้ชีวิตอยู่ทุกเมื่อเชื่อกัน? ปฏิสัมพันธ์ในพรมแดนระหว่างตัวละครต่างๆ ซึ่งมีผู้วิจัยเป็นหนึ่งในผู้กระทำกรสำคัญได้เปลี่ยนพรมแดนอย่างไรบ้าง และในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ส่งผลอย่างไรต่อกระบวนการสร้างความรู้ นัยยะความหมายของความรู้ ตลอดจนจริยธรรมของการรู้ หรือการได้มาซึ่งความรู้ คำถามเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการเข้าใจพรมแดน/ชายแดน มิใช่เพียงในมิติของมินท์คัณหากแต่ในความสัมพันธ์ระหว่างมินท์คัณหากับปฏิบัติการเชิงประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของการปะทะสังสรรค์ ณ ชายแดนระหว่างตัวผู้วิจัยและผู้คนในภาคสนาม

วิภาควิธีของพรมแดนและการเคลื่อนย้าย

ในท่ามกลางกระแสแห่งการหันไปสู่วาทกรรมของการเคลื่อนย้ายที่ได้ก่อให้เกิดการนิยามพรมแดน/ชายแดนใหม่ ซึ่งได้สร้างข้อถกเถียงถึงความเข้าใจที่มีต่อพรมแดน/ชายแดนขึ้นมาอย่างกว้างขวาง นักวิชาการบางท่านได้ถึงกับเสนอว่า โลกาภิวัตน์และสงครามต่อต้านการก่อการร้ายที่แพร่กระจายไปทั่วโลก ได้ทำให้พรมแดนชาติกลายเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย ทั้งนี้เนื่องมาจากการที่เส้นแบ่งระหว่างความเป็นภายในและภายนอกไม่ได้ถูกกำหนด ณ เพียงบริเวณที่ตั้งของพรมแดนอีกต่อไป หากแต่พื้นที่แทบทุกพื้นที่ย่อมสามารถเปลี่ยนสภาพเป็นพรมแดนได้ตลอดเวลา (Galli 2010) พรมแดนกลายเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในทุกหนทุกแห่ง (Balibar 1998) ข้อเสนอดังกล่าว ทำทลายหลักคิดว่าด้วยพรมแดนชาติ และสถานะขององค์อธิปัตย์ที่ซิมิทได้เคยเสนอไว้โดยตรงไปตรงมา อย่างไรก็ตาม นักวิชาการจำนวนหนึ่งกลับเห็นว่า แม้ว่าความหมายของพรมแดน จะได้เปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยยะสำคัญตามพลวัตทางการเมืองโลก ซึ่งได้ทำให้การลากเส้นแบ่งระหว่างภายในและภายนอกมิได้จำกัดอยู่ ณ ขอบเขตของรัฐชาติอีกต่อไป รอยเย็บที่ไม่เนียนสนิทระหว่างกลุ่มคนต่างสัญชาติและเผ่าพันธุ์ เป็นกระบวนการสร้างการแบ่งแยกที่กินพื้นที่เข้าไปภายในปริภูมิพลต่างๆ ของสังคม แต่พรมแดนรัฐก็ยังคงความหมายที่เฉพาะและแตกต่างไปจากพรมแดนประเภทอื่นๆ ทั้งนี้ด้วยสถานะที่ยึดโยงอยู่กับกฎหมาย สถานะดังกล่าวได้ทำให้พรมแดนชาติ มีอำนาจและคุณลักษณะที่พรมแดนประเภทอื่นไม่มี หรือไม่อาจที่จะแทนที่ได้ (Parker and Vaughan-Williams (eds.) 2014) นอกจากนี้แล้ว ปรากฏการณ์การเคลื่อนที่หรือเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ก็ไม่ได้หมายความว่า จะลดทอนความสำคัญของพรมแดนลงแต่อย่างใด หากแต่ได้ก่อให้เกิดวิภาควิธีของความสัมพันธ์ที่ไม่จำเป็นต้องเป็นคู่ตรงข้ามหรือปฏิปักษ์ต่อกันระหว่างพรมแดนกับการเคลื่อนย้ายข้ามผ่านเส้นแบ่ง ที่ทั้งเสริมสร้างสมรรถนะของการไหลเวียนของทุน การค้า และผู้คน และทั้งยังก่อให้เกิดการสร้างความเข้มแข็งให้กับการควบคุมชายแดน (Konrad 2015) หรือขยายบทบาทดังกล่าวให้เพิ่มขึ้นในมิติต่างๆ

งานศึกษาของสร้อยมาศ และอรุษา ในพรมแดนไทย-ลาว ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะวิภาควิธีของความสัมพันธ์และการทำงานร่วมกันระหว่างพรมแดนและการเคลื่อนย้าย ในแง่มุมที่คล้ายคลึงกันอย่างน่าสนใจ ทั้งนี้ พรมแดนของรัฐชาติ ที่โดยหลักการแล้ว ทำหน้าที่

ในการจัดจำแนกผู้คนออกจากกัน โดยแยกคนในออกจากคนนอก ตรวจตราและกำกับการไหลเวียนของผู้คนและสิ่งของ กลับได้สร้างระบบอุปถัมภ์ที่พัฒนาขึ้นจากพลาณาภาพของพรมแดน ที่ได้เอื้ออำนวยให้เกิดวัฒนธรรม/แบบแผนการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนพิเศษขึ้น ทั้งนี้ปฏิสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ดังกล่าว แม้จะเกิดขึ้นเพื่อเอื้ออำนวยให้การไหลเวียนข้ามพรมแดนเป็นไปได้นอกกระบวนการควบคุมตรวจตราอันเข้มงวด กระบวนการดังกล่าว ก็ได้ทำหน้าที่ในการเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญของพรมแดนไปพร้อมกัน ดังนั้น การข้ามพรมแดนลาว-ไทย ไม่ว่าจะเพื่อการค้าข้าวขนาดย่อยของชาวบ้านริมแม่น้ำโขง หรือเพื่อมาแสวงหางานทำของแรงงานชาวลาว โดยไม่ผ่านช่องทาง “ปกติ” ของกฎหมาย จึงเป็นแบบแผนที่สามารถกระทำได้ที่ระบบอุปถัมภ์ชายแดนที่เจ้าหน้าที่รัฐผู้มีหน้าที่ดูแลควบคุมกำกับพรมแดนเป็นผู้กำหนด ในกรณีชายแดนลาว-ไทย “การยังชีพ/การดำรงชีวิตที่มีชีงเพื่อการพาณิชย์ขนาดใหญ่” ได้ถูกกำหนดให้เป็นระบบคุณค่าเชิงศีลธรรมโดยผู้ควบคุมพรมแดน ระบบศีลธรรมดังกล่าวถูกนำมาใช้ในการสร้างกฎเกณฑ์ของการไหลเวียน และแบ่งแยกระหว่างการเคลื่อนย้ายที่ยอมรับได้ในทางศีลธรรม กับการเคลื่อนย้ายที่ผิดศีลธรรม (และดังนั้นจึงผิดกฎหมาย) การอะลุ่มอล่วย หรือการ “ให้” ภายใต้หลักการทางศีลธรรมดังกล่าว ในแง่หนึ่งได้สร้างเสริมอำนาจให้กับผู้คุมพรมแดน ในฐานะผู้คุมกฎและกุมชะตากรรมของวัฏจักรการไหลเวียนของสิ่งของและผู้คนข้ามพรมแดน ตลอดจนเอื้ออำนวยให้การไหลเวียนที่ถูกศีลธรรมดังกล่าวดำเนินไปได้ แต่ขณะเดียวกัน ก็ตอกย้ำถึงการดำรงอยู่ของพรมแดนชาติ ในฐานะองค์อธิปัตย์อันเป็นแหล่งอ้างอิงของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ถูกพัฒนาขึ้นในพื้นที่ชายแดน

นอกจากนี้แล้ว เรายังสามารถเรียนรู้ที่จะเข้าใจความสัมพันธ์ทางอำนาจในระนาบต่างๆ อันสลับซับซ้อนที่เกิดจากวิถีชีวิตของปะทะสัมพันธ์ระหว่างพรมแดนประเภทต่างๆ ที่ซึ่งพัฒนาการของรัฐที่ต่างกันทางประวัติศาสตร์ ได้แสดงออกอย่างเฉพาะเจาะจงในปริมนทลทางอำนาจของชายแดน ในกรณีของพรมแดนระหว่างไทยและพม่า ที่ซึ่งพรมแดน (border) ของรัฐสมัยใหม่ฝั่งไทยบรรจบกับชายแดน (frontier) ของฝั่งพม่า อันเป็นปริมนทลที่มีประวัติศาสตร์แห่งสงครามการช่วงชิงอำนาจนำระหว่างกันของรัฐประเพณี (traditional states) อันได้แก่ รัฐของชนกลุ่มน้อย และรัฐพม่า ที่ได้ดำเนินต่อเนื่องมา

นานหลายทศวรรษ ยังผลให้อำนาจของรัฐบาลิปไตยมิใช่สิ่งที่สมบูรณ์และยุติดังเช่นรัฐสมัยใหม่ทั่วไป หากแต่เป็นอำนาจที่อยู่ในกระบวนการนิยาม และช่วงชิงอยู่ตลอดเวลา¹ ภาวะดังกล่าวได้เอื้ออำนวยให้อำนาจท้องถิ่นสามารถเติบโตและทำงานในการควบคุมกำกับพื้นที่ชายแดน ไม่ว่าจะอำนาจนั้น จะเป็นอำนาจของกองกำลังชนกลุ่มน้อยในกรณีศึกษาของบูครินทร์ หรืออำนาจของกองกำลังชนกลุ่มน้อยที่อ้างอิงกับอำนาจนอกรัฐ เช่น กองกำลังสหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง (The Karen National Union: KNU) กับสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ (United Nations High Commissioner for Refugees: UNHCR) ในค่ายผู้ลี้ภัย ในกรณีศึกษาของจิราพร สิ่งที่น่าสนใจคือ แม้ว่าชายแดนจะเป็นอาณาบริเวณที่อำนาจท้องถิ่นต่างๆ ดำรงอยู่ และเติบโต ซึ่งบ่อยครั้ง ในท่ามกลางสงครามช่วงชิงการนำกับรัฐศูนย์กลางที่ทรงอำนาจกว่า แต่ปฏิบัติการของอำนาจท้องถิ่นในพื้นที่ชายแดนดังกล่าว สามารถดำเนินไปได้ก็ด้วยการยึดโยงตนเองเข้ากับพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ที่ประดิติดชายแดนของรัฐประเพณี อำนาจท้องถิ่นที่ว่าได้สวมรับเอาบทบาทขององค์อธิปัตย์ในการทำหน้าที่แบ่งแยกผู้คนที่มิสภาวะความเป็นพลเมืองที่ต่างกันออกจากกัน ควบคุม กำกับ และเอื้ออำนวยให้การไหลเวียนของผู้คน สิ่งของ และทุนดำเนินไปได้ ไม่ต่างไปจากหน้าที่ของผู้คุมพรมแดนทั่วไป ทั้งยังสร้างระบบอุปถัมภ์ชายแดน ที่ถูกนำมาใช้ในการควบคุมการไหลเวียนข้ามพรมแดน/ชายแดนอีกด้วย

การอาศัยอยู่ในพรมแดน และชายแดน จึงเรียกร่องการเข้าใจรหัสหมายทางวัฒนธรรมของการเมืองชายแดน ที่พัฒนาขึ้นจากการปะทะสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนระหว่างอำนาจของเส้นแบ่ง พื้นที่ กับการเคลื่อนย้ายพาดผ่านพื้นที่ ที่ได้ผลผลิตสร้างความหมายให้กับพื้นที่และความสัมพันธ์ทางอำนาจเฉพาะขึ้นมา การใช้ชีวิตในพื้นที่ดังกล่าวให้อยู่รอด จึงหมายถึงการรู้จักปรับตัวให้เข้ากับความสัมพันธ์ทางอำนาจหลายชุด ตลอดจนเรียนรู้ที่จะเข้า-ออกระหว่างระบบอุปถัมภ์ และระบบกฎหมายแบบทางการ ให้ถูกจังหวะและถูกบริบทเพื่อยังประโยชน์ให้กับการเคลื่อนย้ายและการดำรงชีพได้มากที่สุด ในแง่นี้ วิภาควิธีระหว่าง

¹ โปรดดูการอธิบายความแตกต่างระหว่างพรมแดนของรัฐชาติสมัยใหม่ (border) และชายแดนของรัฐประเพณี (frontier) ในเขตรอยต่อระหว่างไทยกับพม่า/กะเหรี่ยงได้ใน Rajah (1983).

พรมแดนและการเคลื่อนย้าย จึงมิได้เพียงผลิตสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจประเภทต่างๆ ขึ้นมาเท่านั้น หากแต่ยังเปิดพื้นที่ทางโอกาสใหม่ๆ ให้กับผู้คนที่ย้ายในชายแดนอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นผู้ค้าข้าวสองฝั่งลำน้ำโขง (งานศึกษาของอรุษา) แรงงานอพยพชาวลาว (งานศึกษาของสร้อยมาศ) หรือผู้หญิงชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในค่ายผู้ลี้ภัย (งานศึกษาของพรพรรณ) ก็ตามที่ ในกรณีหลังนี้ ได้ชี้ให้เห็นว่า ปฏิสัมพันธ์ของเพศภาวะในพรมแดน ไม่จำเป็นต้องเป็นข้อกีดขวางต่อผู้หญิงเสมอไป หากแต่กลับเปิดโอกาสให้กับการดำรงชีพใหม่ๆ ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจากประสบการณ์ของการเคลื่อนย้าย การเรียนรู้ที่จะขยายบทบาททางเพศภาวะออกสู่ปริมาตรสาธารณะ ด้วยการสร้างกลุ่มเฉพาะของเพศหญิงเพื่อเสริมสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจของตนให้เข้มแข็งขึ้น

ตัวตน จริยธรรม และปฏิสัมพันธ์ในสนามชายแดน

เช่นเดียวกับผู้คนที่อาศัยอยู่ในชายแดน การเดินทางข้ามพรมแดนและชายแดนของนักวิจัยย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องเรียนรู้ห้วงทางวัฒนธรรมของชายแดน พลวัตของความสัมพันธ์ทางอำนาจ ตลอดจนพาตนเองเข้าไปในความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ดำรงอยู่ ดังที่คณะบรรณาธิการของหนังสือ *Uncharted Terrains: New directions in border research methodology, ethics, and practice* ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในพรมแดนในเรื่องการอพยพเคลื่อนย้าย การควบคุมกำกับพรมแดน ตลอดจนความรุนแรงต่างๆ พื้นที่ชายแดนได้ถูกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้บรรดาตัวละครต่างๆ ในพรมแดน ต้องปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตามกันไปด้วย (O'Leary, Deeds and Whitford (eds.) 2013) และหนึ่งในตัวละครที่เปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของพรมแดนและชายแดนนั้น ย่อมได้แก่เหล่านักวิจัย ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างมโนทัศน์และปฏิบัติการต่างๆ เกี่ยวกับชายแดนศึกษา ทั้งนี้ ประสบการณ์ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของพรมแดนสำหรับนักวิจัย ได้ก่อให้เกิดคำถามและข้อท้าทายใหม่ๆ ขึ้น ทั้งในแง่มโนทัศน์ วิธีวิทยา และจริยธรรม ซึ่งบ่อยครั้งได้นำพานักวิจัยไปสู่อาณาบริเวณใหม่ๆ ที่ต้องขบคิดและไขว่คว้าปัญหาที่ไม่ปรากฏมาก่อนในงานที่ผ่านมา

บทความในวารสารฉบับนี้ได้เปิดเผยมิติด้านวิถีวิทยาและจริยธรรมในภาคสนาม ที่มักไม่ค่อยถูกพูดถึงนักในงานศึกษาด้านชายแดน หรืองานด้านสังคมศาสตร์ทั่วไป โดยได้ชี้ให้เห็นถึงความสลับซับซ้อนของพรมแดน ไม่ใช่เพียงในฐานะเส้นแบ่งกันระหว่างพลเมืองที่ต่างสังกัดเท่านั้น หากความหมายของ “ภายใน” และ “ภายนอก” หรือ “คนใน” และ “คนนอก” ได้ถูกขยายออกไปในปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยและสนามของพวกเขาในบริบทต่างๆ ของพื้นที่ชายแดนและหมู่บ้าน ข้อเท็จจริงที่ว่าเกือบทั้งหมดของผู้วิจัยในหนังสือเล่มนี้เป็นผู้หญิง ยิ่งชวนให้โจทย์ด้านวิถีวิทยาชายแดนที่ความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น คำถามสำคัญย่อมได้แก่เรื่องที่ว่า อัตลักษณ์ของความเป็นเพศหญิงมีอิทธิพลหรือไม่อย่างไร ต่อพรมแดนชาติ และต่อพรมแดนระหว่างตัวผู้วิจัยกับผู้คนที่ตนปฏิสัมพันธ์ด้วยในพื้นที่ชายแดน หรือต่อการตัดสินใจในการเคลื่อนย้ายข้ามพื้นที่ต่างๆ ของตัวผู้วิจัยเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพรมแดนชาติหรือแม้แต่พรมแดนของชายแดน มิได้มีความเป็นกลางทางเพศ หากแต่มิเน้นย้ำแห่งความเป็นเพศภาวะและการแสดงอำนาจของความเป็นชายทั้งในเชิงสัญลักษณ์และกายภาพอย่างแจ่มชัด

นอกจากนี้แล้ว ในเมื่ออัตลักษณ์ทางเพศ ไม่ว่าจะความเป็นชายหรือความเป็นหญิง ก็มิได้เป็นคุณสมบัติที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือมีความเป็นสากล หากแต่สวมทับอยู่กับอัตลักษณ์ประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะชนชั้น สถานะ หรือชาติพันธุ์อยู่เสมอ การเคลื่อนย้ายของนักวิจัยภายใต้อัตลักษณ์ที่เหลื่อมซ้อนกันนานาประเภท ตลอดจนการเลือกที่จะแสดงออกถึงอัตลักษณ์ประเภทใดประเภทหนึ่ง ย่อมมีผลต่อปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในพรมแดนและชายแดน ระหว่างผู้วิจัยและตัวละครในชายแดนที่แตกต่างกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญและน่าสนใจ ซึ่งยากที่จะนำมาสู่ข้อสรุปทั่วไปต่อผลของปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น ดังเห็นได้จากบทความในวารสารฉบับนี้ว่า ในบางสถานการณ์ การแสดงสถานภาพของการเป็น “คนนอก” ที่มีสถานะที่ชัดเจน และเป็นตำแหน่งแห่งที่ที่มีเกียรติจากสังคมอื่นของนักวิจัย อาทิ การเป็นอาจารย์ หรือนักศึกษา (ในงานศึกษาชายแดนลาวของสร้อยมาศ) อาจช่วยให้ได้รับการยอมรับ หรือเอื้ออำนวยความสะดวกในการเคลื่อนย้ายและทำงานภาคสนามในชายแดนจากผู้คน ได้มากกว่าการพยายามที่จะเป็น “คนใน” ที่กำกวมและจัดจำแนกประเภทได้ยาก (ในงานศึกษาชายแดนพม่าของ

บุตรีินทร์) ซึ่งส่งผลให้การเคลื่อนย้ายของผู้วิจัย จำเป็นต้องพึ่งพาระบบอุปถัมภ์ของอำนาจท้องถิ่นที่ดำรงอยู่ในชายแดนดังกล่าวในที่สุดกรณีดังกล่าวนอกจากจะชี้ให้เห็นว่าผลทางการเมืองของพรมแดน/ชายแดนต่างลักษณะ มีนัยะที่ต่างกันต่อผู้คนที่มียุทธลักษณะต่างกันแล้วยังสะท้อนอีกด้วยว่า แม้แต่ในหมู่นักวิจัยผู้หญิงข้ามพรมแดนด้วยกัน ประสบการณ์ทางเพศก็สามารถที่จะแตกต่างกันได้ ขึ้นอยู่กับว่าความสอดคล้องของสถานภาพ/อัตลักษณ์ที่ถูกเลือกใช้ การรับรู้ต่ออัตลักษณ์ของผู้คน และบริบทเฉพาะของพรมแดน

สนามของพรมแดนและชายแดนจึงเปรียบได้กับโรงมหรสพประเภทหนึ่ง ที่ซึ่งอัตลักษณ์การแสดง (performative identity) มีบทบาทสำคัญในการกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ของผู้คนที่มาต่อกัน สำหรับนักวิจัยแล้ว การเลือกที่จะแสดงอัตลักษณ์อะไร และเช่นไร มีผลอย่างยิ่งยวดต่อการกำหนดความสัมพันธ์ในสนาม ไม่ว่าจะเป็นการได้รับการไว้วางใจให้เป็นส่วนหนึ่งของตัวละครในสนาม หรือการถูกกันออกจากความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ก่อนหน้านี้แล้วในพื้นที่ นักวิจัยส่วนใหญ่ได้ค้นพบว่าทางเลือกใช้อัตลักษณ์การแสดงที่ต่างประเภทกันออกไป ที่สอดคล้องกับสถานการณ์แต่ละสถานการณ์และเข้าใจได้ในกลุ่มชนเฉพาะที่แตกต่างกัน เป็นกลยุทธ์ที่ช่วยให้สามารถสร้างความยอมรับได้มากกว่าการยึดอยู่กับตัวตนเพียงประเภทเดียว ดังกรณีของสมัครในงานศึกษาชายแดนแม่สอด และสร้อยมาศในงานศึกษาชายแดนลาว ทั้งนี้ ในบางสนาม การเลือกที่จะแสดงออกถึงอัตลักษณ์ที่แท้จริง กลับเป็นสิ่งที่ยากลำบากหรือแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย ในกรณีที่สนามเป็นพื้นที่ที่อ่อนไหวทางการเมือง และไม่เปิดรับคนจากภายนอกอย่างง่ายด้าย อาทิ ชายแดนพม่าภายใต้การควบคุมด้วยกองกำลังของชนกลุ่มน้อยในงานของบุตรีินทร์ หรือหมู่บ้านที่ถูกอพยพจากโครงการเขื่อนในลาวในงานของกนกวรรณ การเลือกอัตลักษณ์ที่จะแสดงออกหรือการปกปิดอัตลักษณ์ที่แท้จริง ไม่เพียงกลายเป็นโจทย์ทางการเมืองที่อ่อนไหว หากแต่ยังกลายเป็นคำถามที่ท้าทายต่อจริยธรรมในการทำงานวิจัยภาคสนาม ที่ซึ่งความโปร่งใสและความรับผิดชอบต่อผู้ให้ข้อมูล เป็นหลักการที่วางบรรทัดฐานงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์มาช้านาน งานวิจัยในสนามชายแดนและสนามหมู่บ้านในบริบททางสังคมการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากจากโลกในยุคที่นักสังคมศาสตร์เริ่มต้นศึกษา “ชุมชน” ใหม่ๆ และในสถานการณ์ที่งานวิจัยเรียกร้องตนเองให้รับใช้สังคมและตอบสนองต่อชนผู้ไร้อำนาจและไร้ปากเสียงมาก

ยิ่งขึ้น ปทัสสถานเกี่ยวกับจริยธรรมการวิจัยได้กลายเป็นหัวข้อที่ถูกถกเถียงอย่างร้อนแรง ไม่น้อยไปกว่าการสร้างข้อโต้แย้งด้านทฤษฎีและวิธีวิทยาในการศึกษาสังคมในปัจจุบัน และเป็นข้อถกเถียงที่ยังคงหาข้อยุติได้ยากจวบจนทุกวันนี้

ในแง่นี้ ดูเหมือนว่า ชายแดนศึกษา และ หมู่บ้านศึกษา แม้ว่าจะมีความแตกต่างในประเพณีปฏิบัติของวิธีวิทยาในการศึกษา นักวิจัยที่ทำงานภาคสนามทั้งในชายแดน และในหมู่บ้าน ต่างก็ต้องเผชิญกับโจทย์ปัญหาที่ร่วมกันที่ไม่แตกต่างกันสักเท่าใดนัก กล่าวคือ จะเข้าใจความไม่แน่นอน (uncertainty) ความเป็นไปได้ตามสถานการณ์ (contingency) ตลอดจนภาวะชั่วคราวที่เกิดจากการเปลี่ยนผ่าน (transience) ในกลุ่มชนที่ตนศึกษาได้อย่างไร และในท่ามกลางการพยายามทำความเข้าใจดังกล่าว การสร้างเส้นแบ่งของพรหมแดนหรือหมู่บ้านที่มีต่อคนในและคนนอก มีบทบาทสำคัญในการกำหนดตัวตนของผู้ที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของการขีดเส้นแบ่งดังกล่าว และด้วยเหตุนี้ ไม่ว่าจะซีพจรของการศึกษาจะอยู่ที่การติดตามการเคลื่อนย้าย หรือการปักหมุดความสนใจลงบนปริมณฑลเฉพาะเจาะจงเพื่อทำความเข้าใจสังคมหรือชุมชนก็ตามที่ วิชาวิธีของการสร้างเส้นแบ่งและการสลายการแบ่งแยก กลับยังคงเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมในปฏิสัมพันธ์กับรัฐชาติ ในพื้นที่ชายแดน และในชุมชนชายขอบของอำนาจศูนย์กลาง ของนักสังคมศาสตร์ร่วมสมัยในปัจจุบัน

รายการอ้างอิง

- Agamben, Giorgio. 1998. *Homo Sacer: Sovereign power and bare life*. Stanford: Stanford University Press.
- Balibar, Etienne. 1998. "The Borders of Europe." In *Cosmopolitics: Thinking and feeling beyond the nation*, edited by Pheng Cheah and Bruce Robbins, 216-233. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Galli, Carlo. 2010. *Political Spaces and Global War*. Translated by Elisabeth Fay. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gulli, Bruno. 2009. "The Sovereign Exception: Notes on Schmitt's word that sovereign is he who decides on the exception." *Glossator* 1: 23-30.
- Konrad, Victor. 2015. "Toward a Theory of Borders in Motion." *Journal of Borderlands Studies* 30(1): 1-17.
- O'Leary, Anna Ochoa, Colin M. Deeds and Scott Whiteford (eds.). 2013. *Uncharted Terrains: New directions in border research methodology, ethics, and practice*. Tucson, AZ: University of Arizona Press.
- Parker, Noel and Nick Vaughan-Williams et al. 2009. "Lines in the Sand? Towards and Agenda for Critical Border Studies." *Geopolitics* 14(3): 582-587.
- Parker, Noel and Nick Vaughan-Williams (eds.) 2014. *Critical Border Studies: Broadening and deepening the 'Lines in the Sand' agenda*. London and New York: Routledge.
- Rajah, Ananda 1983. "Ethnicity, Nationalism, and Nation-State": The Karen in Burma and Thailand." In *Ethnic Groups Across National Boundaries in Mainland Southeast Asia*, edited by Gehan Wijeyewardere, 102-133. Singapore: ISEAS.
- Salter, Mark B. 2012. "Theory of the / :The suture and critical border studies." *Geopolitics* 17(4): 734-755.

Schmitt, Carl. 2001. *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*, New York: Telos Press.

Walker, Rob B. J. 1993. *Inside/Outside: International relations as political theory*. Cambridge: Cambridge University Press.